

İZMİR GÜMRÜK BİNASI KİTABELERİ

Aydoğan DEMİR*

Güney Deniz Saha Komutanlığına bağlı Emir Çaka Bey Askerî Rıhtımı'nda görevli 2. Karakol Filotillo Komodoru Dz. Kur. Kd. Albay Reşit Çağın'ın uyarısıyla ve aynı yerde görevli Dz. Ütgm. Cenker Yusuf Doruk'un eşi öğrencimiz Mürvet Özer'in bilgilendirmesiyle İzmir tarihine önemli katkıda bulunacak üç kitabenin varlığından haberdar olduk (Res.1).

Dz. Kur. Kd. Albay Reşit Çağın'ın izinleriyle, Doç. Dr. İnci Kuyulu, Doç. Dr. Sabri Sürgevil, Arş. Gör. Ertan Daş ve öğrencimiz Mürvet Özer** ile beraber askerî rıhtımda muhafaza edilen üç kitabeyi yerinde inceledik. Gümrük binalarıyla ilgili iki yapım ve Gümrük binaları müştemilâtından bir çeşme kitabesinin yayınlanması gerektiği konusunda görüş birliğine vardık.

Giriş

Tarihte "İyonya'nın tacı"¹, "Hristiyanların yedi kutsal kentinden biri"², "Anadolu kentlerinin kraliçesi" ve "Asya'nın mücevheri"³ olarak tanımlanan İzmir, ilkçağdaki görkemini ortaçağda ve yeniçağın başlarında koruyamadı. İzmir, Bizans, Aydınoğulları ve Osmanlıların klâsik çağında (1300-1600) küçük bir kasaba görünümündeydi. Öyle ki 1500 yılından itibaren Ege'de görülen İspanya kökenli Yahudi göçmenler (Sefaradlar),

---

* Öğr. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

** Yakın ilgilerinden ve yardımlarından dolayı yukarıda adı geçenlere teşekkür ediyorum.

✧ ¹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl-I*, İzmir 1994, s.130.

² İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XVIII. Yüzyıl-*, İzmir 1996, s.119.

³ Reşat Kasaba, İzmir, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri*, İstanbul 1994, s.13.

1575'de bile henüz İzmir'e yerleşmemişlerdi. Bu tarihlerde Yahudilerin önemli bir siyasi ve ticari merkez olan Manisa'yı tercih ettikleri bilinmektedir⁴.

İzmir XVI. yüzyılda, iç ticaret açısından özellikle İstanbul'a bağlantısı nedeniyle dikkat çekmektedir. Başta saray olmak üzere İstanbul'un meyve, vs. ihtiyacının bir bölümü İzmir'den karşılanmıştır⁵. Bu ticaretin boyutları, İzmir'in gelişmesini açıklamaktan uzaktır.

XVI. yüzyılın sonlarında, Sakız Adası'nın Türk yöneticileri, başta Kaptan Paşa, buradaki tüccarları sıkıştırmaya başlayınca önce tüccarlar, arkadan konsoloslar İzmir'e taşındı⁶. XVII. yüzyılda, Bağdat-Halep-Anadolu üzerinden İzmir'e yönelen İran ham ipek kervanlarının sayısının çoğalması⁷, şehirde han yapımını hızlandırdı⁸. Avrupa'nın Batı Anadolu ürünlerine artan talebi⁹, 1688 depreminin ağır tahribatına rağmen yabancı tüccarların faaliyetlerini sürdürmek için daha uygun bir yer bulamaması¹⁰, İzmir'i ön plana çıkaran etmenler olmalıdır. XVII. yüzyıldan başlayarak İzmir'i Akdeniz'de önemli bir merkez yapan faktörlerden biri de pamuk ve pamuklu kumaşlara Batılıların duyduğu ilgidir¹¹.

İzmir, bundan sonraki yüzyıllar içinde de, depremler, yangınlar, salgın hastalıklar (özellikle veba)¹² ve asilerce yağmalanmalara rağmen¹³, gelişmeye devam etti. 1770-1870 yılları arasında İzmir ticaretinde tam bir patlama yaşandı. Bu yükseliş, geçmiş yıllara oranla ihracatta on, ithalatta sekiz mislidir¹⁴.

⁴ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997, s.30,32,34; Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650*, Çevirenler: Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1995, s.71, 127.

⁵ Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999, s.62-70.

⁶ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s.94; Reşat Kasaba, *a.g.e.*, s.5.

⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Liman ve Gümrüklerinin Rolü", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Sempozyumu*, İzmir 1985, ayrı basım, s.2 (Bundan sonra: Osmanlı Dış Ticaretinin).

⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s.65,145; Abdullah Martal, *a.g.e.*, s.71.

⁹ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁰ Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi*, İzmir 1994, s.32.

¹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", ODTÜ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi) *Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II, s.313.

¹² Bu konuda bkz. Danjel Panzac, *La peste à Smyrne au XVIII e Siècle*, *Annales E.S.C.*, 1973; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997; ayrıca bkz. Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens 1992.

¹³ Reşat Kasaba, *a.g.e.*, s.2; İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XVIII. yy.*, s.97, 119

¹⁴ Reşat Kasaba, *a.g.e.*, s.10.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin en önemli limanlarından Trabzon, Selanik, Beyrut yanında İstanbul ithalatta, İzmir ihracatta birinci sırayı almış bulunuyordu¹⁵.

İzmir, XVII. yüzyılda Yahudilerin¹⁶ yanında Venediklilerin¹⁷, Fransızların¹⁸, Hollandalıların¹⁹ ve İngilizlerin²⁰ yerleşmelerine sahne oldu. Yahudiler Osmanlı tebası olurken, diğer unsurlar kimliklerini korumaya çalışarak levantenleri oluşturdular. Levantenler, konsoloslukları ve ticaret kumpanyalarıyla Frenk sokağına Avrupaî bir görünüm kazandırdılar.

Frenk sokağında denize bakan evlerin alt katı genellikle bir depo durumundaydı²¹. Tüccarlar, körfeze giren gemilerden gizlice çıkarttıkları malları evlerinin alt katlarındaki mahzenlerde depolayıp gümrük kaçakçılığı yaparlardı²². 1860'lı yıllara kadar bu kaçakçılığın devam ettiği anlaşılıyor²³.

İzmir'e Modern Rıhtım ve Gümrük Binası Yapma Girişimleri

1605 yılından itibaren İzmir gümrük gelirleri Batı Anadolu'daki diğer liman kentlerini geride bırakmaya başladı²⁴. 1606-1607 yıllarında İzmir gümrük gelirleri, diğer limanların gümrük gelirlerinden fazladır²⁵. Goffman'a göre, 1630 yılına kadar gümrük gelirlerinin değişmez mültezimleri Yahudi bankerlerdir²⁶. Bu tarihten sonra Türklerin de "emin" ünvanıyla İzmir gümrüğünü yönettiği bilinmektedir. Örneğin, 1675

---

¹⁵ Orhan Kurumuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1972, s.45; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1970, s.169.

¹⁶ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.69 vd.

¹⁷ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.84 vd.

¹⁸ Serap Yılmaz, "XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.3, İzmir 1993, s.89-115. 1688 depreminden sonra, XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar İzmir'de Fransızlar, ticari üstünlüğü ellerinde tuttular. Bkz. Abdullah Martal, *a.g.e.*, s.71-72.

¹⁹ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.124 vd.

²⁰ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.124 vd. 1670'li yıllarda İzmir'de kalabalık bir İngiliz tüccar kolonisi bulunuyordu.

²¹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. yy.*, s.49; Necmi Ülker, *a.g.e.*, s.9.

²² Necmi Ülker, *a.g.e.*, s.10; Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s.89.

²³ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.7.

²⁴ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.53.

²⁵ Daniel Goffman, *a.g.e.*, aynı yer.

²⁶ Daniel Goffman, *a.g.e.*, s.78,80; Reşat Kasaba, *a.g.e.*, s.6-7.

yılında İzmir Gümrük Emini Hüseyin Ağa'dır²⁷. XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında Kâtibzâdelere de zaman zaman İzmir gümrüğünü yönetmişlerdir²⁸.

Necmi Ülker'e göre, İzmir gümrük eminleri 1675 yılına kadar kiralık bir evde kalıyorlardı²⁹. Tuncer Baykara, Ch. D'Arvieux (İzmir'de 1653-1657)'nin "Magrib evi" diye adlandırılan taş bir gümrük binasından söz ettiğini yazar³⁰. Bu ev Necmi Ülker'in sözünü ettiği kiralık yapı olmalıdır.

İzmir'in gelişmesini çok yakından takip ettiği anlaşılan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676), bu kentte bir bedesten ve iki han³¹ yanında bir de gümrük binası yaptırmıştır³². Gümrük emini evini ve bürosunu bu yeni binaya taşımıştır³³. Bu yapılanma, İzmir'de kaçakçılığın önlenmesine yönelik olmakla beraber, kesin bir çözüm değildi³⁴.

Gemilerin yükleme ve boşaltma işlemleri sırasında çekilen güçlükler ve kaçakçılığın sürmesi 1862'de "denizde sal üzerinde demir parmaklıklarla çevrilmiş bir kordon yapılması"³⁵ fikrinin oluşumuna sebep oldu. Bu sıralar da İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolları inşaatının hızla devamı ve 10 Ekim 1865'te İzmir-Manisa, 10 Ocak 1866'da İzmir-Turgutlu³⁶ ve 7 Haziran 1866'da İzmir-Aydın³⁷ demiryollarının işletmeye açılması İzmir Limanı'nın ciddi bir şekilde düzenlenmesi düşüncesini geliştirdi³⁸.

²⁷ Necmi Ülker, "Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12 (1981-1982), İstanbul, s.328 (Bundan sonra: Batılı Gözlemcilere Göre).

²⁸ Münir Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, C.XIV, S.19, İstanbul 1964, s.66,78, not 32, levha VIa.

²⁹ Necmi Ülker, *a.g.m.*, s.329.

³⁰ Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s.95; Melih Gürsoy, *Bizim İzmirimiz*, Metris Yay. 1993, s.147.

³¹ Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Bir Ön Bilgi", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, S.25 (Mart 1971), İstanbul 1971, s.147, 151 (Bundan sonra: İzmir Hanları). İzmir Hanları için özellikle bkz. Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara 1991.

³² Münir Aktepe, *İzmir Hanları*, s.109, dipnot 8; Necmi Ülker, *Batılı Gözlemcilere Göre*, s.328; Reşat Kasaba, *a.g.e.*, s.7; Melih Gürsoy, *a.g.e.*, s.147.

³³ Necmi Ülker, *Batılı Gözlemcilere Göre*, s.329.

³⁴ Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s.95.

³⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Dış Ticaretinin*, s.7; Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s.89.

³⁶ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s.39; Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, S.32 (Mart 1979), İstanbul 1979, s.498 (Bundan sonra: İzmir Rıhtımı).

³⁷ Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Rıhtımı*, s.498; Orhan Kurumuş, *a.g.e.*, s.229; Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.156 (1867 diyor).

³⁸ Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Rıhtımı*, s.551; aynı yazar, *Osmanlı Dış Ticaretinin*, s.7; Orhan Kurumuş, *a.g.e.*, s.229. Çınar Atay, 1867 yılında bir deniz altı depremiyle mevcut tesislerin

İzmir Rıhtımı ve Gümrük Binası

1867'de bir İngiliz firmasına verilen İzmir rıhtımı imtiyazı, inşaat başladıktan kısa bir süre sonra Fransız Dussaud kardeşlerin eline geçti. Rıhtımın birinci bölümü 1876'da, başlangıçta rıhtım resmi vermek istemeyenler için doğal haliyle bırakılmış 100 arşınlık (75.8 m.)³⁹ ikinci kısım da 1880'de tamamlandı⁴⁰.

Rıhtımın ikinci kısmının yapılması için 9 Nisan 1878'de imzalanan ve 13 Mayıs 1878'de II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından onaylanan mukavelenamenin onuncu maddesine göre, Dussaud kardeşler kumpanyası bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere bir gümrük binası yapmayı kabul etmişlerdir. Mukaveleye göre gümrük binasının köşeleri ve söveleri taştan, kirişleri demirden, diğer yerleri tuğladan olacak ve bir yıl içinde tamamlanacaktır⁴¹.

Bazı araştırmacılar, ek rıhtım ve gümrük binası inşaatının 1880 yılında tamamlandığını ve açıldığını yazarlar⁴². Burada yayınladığımız ilk gümrük binasının kitabesinde inşa yılı rakamla (1)296 (1879)'dır. Kitabede, tamiyeli düşürülmüş tarihteki ebced hesabı da 1296'dır. Bu hicri yıl, 26 Aralık 1878'de başlar, 14 Aralık 1879'da sona erer. Bu bilgilerin ışığında, binanın yapım yılını 1879 olarak kabul edebiliriz. Bu arada hemen belirtmeliyiz ki sözleşmeye göre de binanın 1879 yılında tamamlanması gerekmektedir. Gümrük binası, dev rıhtım inşaatının çok küçük bir bölümünü oluşturduğundan, açılışının rıhtımla beraber 1880 yılında gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir. Son olarak, kitabedeki tarihin malî 1296 yılı olduğu farz edilse, bunun karşılığı 1880 olur, ancak tarihin malî takvimle düşürüldüğüne dair kitabede hiç bir işaret yoktur⁴³ (Bkz. Kitabe I; Şek.1).

---

kullanılamaz hale geldiğini, bu nedenle İzmir'e yeni bir rıhtım yapımının zorunlu olduğunu yazar. Bkz. Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978, s.94.

³⁹ Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XV/1983, s.340.

⁴⁰ Mübahat Küttükoğlu, *İzmir Rıhtımı*, s.513-521; aynı yazar, *Osmanlı Dış Ticaretinin*, s.7. Rıhtım inşaatının 1868'de başlanıp, 1873'de bitirilerek işletmeye açılması hakkında bkz. Abdullah Martal, a.g.e., s.80; Mübeccel Kıray, *Rıhtım inşaatının 1868'de bitirildiğini* yazar. Bkz. *Örgütlenemeyen Kent: İzmir*, İstanbul 1998 (2. bsm), s.25.

⁴¹ Cevat Korkut, *Belgelerle İzmir Rıhtım İmtiyazı*, İzmir 1992, s.82-84; Mübahat Küttükoğlu, *İzmir Rıhtımı*, s.518-521.

⁴² Mübahat Küttükoğlu, *Osmanlı Dış Ticaretinin*, s.7; Tuncer Baykara, a.g.e., s.89; Çınar Atay, a.g.e., s.97 (Çınar Atay'a göre 13 Mart 1880); Melih Gürsoy, a.g.e., s.50.

⁴³ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, s.281-282.

Şek. 1- Kitabe I (Temize çeken: H. Ürer).

Yeni Gümrük Binası ve Çeşme İnşası

Dussaud kardeşler tarafından yapılp 1880 yılında açılışı yapılan gümrük binası ve ambarları ihtiyaca cevap vermediğinden yenilerin yapılması gerekti. Özellikle çalışanların yer darlığı ve depo gereksinimi söz konusudur. Bu sıkıntıların önünü almak için aynı alanda yeni bir gümrük binası ve antrepo yapımına girişilmiştir. Kitabeye göre: İzmir Osmanlı ve Efrenc gümrükleri daireleriyle, demir örtüler ve çeşme, İzmir Rüşmât Nazırı Muhiddin Hamdullah Bey tarafından yaptırılmıştır (Bkz. Kitabe II; Res.2). İzmir'de yayınlanan Hizmet Gazetesi, inşaata ilgi göstermiştir. Hizmet Gazetesi'nden öğrendiğimize göre, 1887 yılı içinde büyük paralar harcanarak yapımına devam edilen gümrük binası ve ambarlarının tamamlanmasına Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü'nün bir kaç memurunun kaldığı bina engel olmaktadır. Gümrük

İzmir Gümrük Binası Kitabeleri

Müdürlüğü'nün, Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü'ne yaptığı başvuruların sonuçsuz kalmasını, Hizmet Gazetesi, "şâyân-ı teessüf" bir davranış olarak nitelemektedir⁴⁴.

Düyûn-ı Umûmiye binasına dokunulmadan tamamlanan gümrük binaları ve depoları 31 Mart 1888 tarihinde büyük bir törenle hizmete açıldı. Açılış törenine, o sırada Suriye Vilâyeti valiliğine atandığı için Hizmet Gazetesi'nde "Aydın Vilâyeti valisi sabıkı" olarak nitelenen Nazif Paşa, vilâyet erkânı, Cemiyet-i Rüsûmiyye azasından Mustafa Beyefendi, Rüsûmât Nezareti erkânı, İzmir'deki dini cemaatlerin liderleri (rüesâ-yı diniyye) ve İzmir'in ileri gelen tüccarları hazır bulunmuşlardır.

Rüsûmât Nezareti müsevvidlerinden Rıza Bey'in, Cemiyet-i Rüsûmiyye azası Mustafa Beyefendi adına yaptığı konuşmanın ardından İzmir Rüsûmât Nâzırı Muhiddin Bey, İzmir Rüsûmât Müdiriyeti Tahrirat başkâtibi Razi Bey ve Ticaret Odası başkâtibi Agop Efendiler de yaptıkları konuşmalarda özellikle Sultan II. Abdülhâmid'i göklere çıkarmışlardır⁴⁵.

Hizmet Gazetesi, Rüsûmât dairelerinin iç bölmelerinin çok güzel yapıldığını, müdür ve muamele memurları için yapılan dairelerin mükemmel olduğunu kaydetmektedir⁴⁶.

Yeni gümrük binası kitabesi ve bu kitabede sözü edilen çeşmenin kitabesi 1304 yılına aittir. Çeşme kitabesinde noktalı harflerle düşülen tarih de 1304 yılını vermektedir. Bu nedenle buradaki tarihin hicri olduğunu düşünüyorum. 1304 hicri yılı 30 Eylül 1886'da başlamış ve 18 Eylül 1887'de sona ermiştir. Hizmet Gazetesi yapının açılışını 1888 senesi olarak vermektedir. buna göre kitabenin metni yapının bitiminden önce hazırlanmış, bir başka deyişle 1304 (1886/1887)'de biteceği düşünülerek tarihlendirilmiştir. Açılış töreni sırasında kitabedeki 1304 senesini görenler de duruma şaşırmamış olmalıdır, çünkü 1304 Rumi senesi de 1888 senesini karşılamaktadır.

⁴⁴ 30 Mart 1887 tarihli 40 nolu *Hizmet Gazetesi* için bkz. Yılmaz Gülcan, *Hizmet Gazetesi'ne Göre İzmir*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1980-1981, s.80.

⁴⁵ 31 Mart 1888 tarih 142 nolu *Hizmet Gazetesi* için bkz. Sadık Kurt, *Hizmet Gazetesi'ne Göre İzmir (1887-1888)*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1980-1981, s. 130-131. Hüseyin Rifat'da parlak bir açılış töreni yapıldığını yazmıştır. Bkz. *İzmir 1914*, yay. Erkan Serçe, İzmir 1997, s.11.

⁴⁶ Sadık Kurt, *a.g.tez*, s.131.

KİTABE I

شاه اسكندر اثر عبد الحميد يم هم
امر ايدرسه بحر اولور بر برده دريا رونما
وزنه كلمزهمتي تخمينه صيغمز قدرتي
اشته ازنيير كمركي برهان بحث مدعا
سعديا بيوزده سكرله ايله تاريخن حساب
طرح ايدلدي كمرکه رسم بهين اوزره بنا
۲۹۶
نمقه سامي غفر ذنوبه

Çeviri:

*Şâh-ı İskender-eser Abdülhamid-i yemm-himem
Emr iderse bahr olur bir berrde deryâ rû-nümâ
Vezne gelmez himmeti tahmine sığmaz kudreti
İşte İzmir Gümrüğü bürhân-ı bahs-i müddeâ
Sa'dîyâ yüzde sekizle eyle târihin hisâb
Tarh idildi gümrüğe resm-i bihîn üzre binâ
296*

Şair Sa'dî'ye göre Büyük İskender gibi olan II. Abdülhamîd'in gayretleri, çabaları da deniz gibidir. O emr ederse, deniz, bir karadan görünen deryâ olur. O, gayretleri ölçüye, kudreti tahmine sığmayan bir padişahtır. Bu iddialı sözlerin delili de İzmir gümrük binasıdır. Şair Sa'dî, tarihi yüzde sekizle düşürdüğünü belirtmektedir ki bu tarz ilk defa gördüğüm ilginç bir tarih düşürme örneğidir⁴⁷.

Sa'dîyâ yüzde sekizle eyle târihin hisâb

⁴⁷ Ebcad konusunda çok önemli bir kaynak kitab olan İsmail Yakıt'ın eserinde de benzer bir örnek göremedim. Eser için bkz. dipnot 43.

طرح ایدلدی کمرکه رسم بهین اوزره بنا

Bu mısran toplamı 1200'dür, yüzde sekizi de 96'dır, ikisinin toplamı da 1296'dır.

Şair Sa'dî

Kitabenin yazıldığı sıralarda hayatta olan üç tane şair Sa'dî vardır. Bunlardan birincisi Konya asıllı, Havran doğumlu olup, uzun müddet Edremit Müftülüğü yapan ve 1882'de vefat edip Havran'da defn edilen şair Sa'dî'dir⁴⁸. Bulunduğu çevre itibariyle böyle bir kitabenin kendisine ısmarlanması mümkün görünmemektedir.

İkinci şairimiz Harputlu Muallim Sa'dî'dir. İstanbul'da öğrenim görmüş, Balkan savaşlarına kadar (1912-1913) Rumeli'de çeşitli görevlerde bulunmuş, Balkan savaşları sırasında İzmir'e gelip yerleşmiş ve burada 1916 yılında vefat etmiştir⁴⁹. Muallim Sa'dî'nin de böyle bir kitabe yazımından haberdar olması zayıf bir olasılıktır.

Üçüncü şairimiz olan Sa'dî, İstanbul Kireçkapısı Gümrüğü Arayıcı-başısı Hacı Ali Efendi'nin oğlu olup 1839 doğumludur. 1862 yılında Rüşumat Meclisi Kalemine girdi ve 1869'da aynı meclisin başkâtipliğine terfi etti. Sa'dî daha sonra Rüşumat Meclisi azalığı, Suriye Vilâyeti Rüşumat Müfettişliği, tekrar İstanbul'da Rüşumat Merkez-i İdaresi başkâtipliği yaptı. Şair Sa'dî, ikinci rütbe Mecidî, üçüncü rütbe Osmânî nişanlarına ve gümüş iftihar madalyasına sahipti, 1902 yılında İstanbul'da vefat etti⁵⁰.

Ömrünün büyük kısmı İstanbul'da, üstelik *rüşumat* denilen *gümrükler* merkez yönetiminde geçen ve devlet ricali arasında yer alan Sa'dî, İzmir Gümrüğü ve Rıhtım çalışmalarını başından sonuna kadar takip etme, sözleşme müzakerelerinde bulunma şansına sahiptir. Şair Sa'dî, İzmir Gümrüğü ve Rıhtım sözleşme müzakerelerinde sık sık yüzde oranlarını dinlemiş ve bunun etkisiyle de tarih düşürmede alışılmışın dışında "yüzde sekizle eyle tarihin hisap" deyivermiştir.

Sonuç olarak, bu bilgilerin ışığında kitabedeki şiirin, görevlerinin tamamı gümrük idarelerinde geçen İstanbullu Şair Sa'dî tarafından kaleme alındığını düşünüyorum.

⁴⁸ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988 (3. bsm), C.III, s.1552; İ.Hakkı (Uzunçarşılı), *Karasi Meşahiri*, Karasi Vilayet Matbaası 1340, Birinci kısım, s.6.

⁴⁹ İbnü'l-Emin, *a.g.e.*, s.1556-1557.

⁵⁰ İbnü'l-Emin, *a.g.e.*, s.1554-1555.

Hattat Sami Efendi

Şair Sa'di'nin yazdığı kitabe metni, Türk hat sanatının önde gelen isimlerinden Mehmed Sami Efendi (1838-1912) tarafından yazılmıŐtır. Mehmed Sami, devrinin önde gelen hattatlarından ders ve icazet almasının yanında, hocalarına olan bağlılığı ile de nlenmiŐtir. Son derece titiz, hattın adeta resmini yapan Sami Efendi, bugün koleksiyonları, müzeleri, camileri süsleyen pek çok esere imza attığı gibi mezar taŐı ve bina kitabelerinde gördüğümüz yazıların kalıplarını da hazırlamıŐtır.

Burada yayınladığımız kitabede kullandığı *نمقه سامی غفر ذنوبه* (O'nu Smi yazdı, O'nun günahları bađıŐlansın) imzasının aynını başka hatlarında da görmek mümkündür.⁵¹

Sami Efendi'nin bu kitabedeki tlik hattı İzmir'deki tek örnek olmalıdır. Hat sanatındaki engin bilgisine baŐvurduđumuz Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Bey, Sami Efendi'nin Manisa'da bir mezar taŐında hattı olduğunu, bunun da İzmir'de bulunan tek örnek olma özelliği taŐıdıđını ifade etmişlerdir.

KİTABE II

ازمیر عثمانلی و افرنجکمرکلری دائره لریله تیمور
اورتولر و چشمه حسن پاشازاده سعادتلو محی الدین⁵²
حمدالله بك افندی حضرتلری رسومات ناظری ایکن انشا ایدلمشدر
سنه ۱۳۰۴

Çeviri:

1- İzmir Osmanlı ve Efrenc Gümrükleri daireleriyle demir (timr) rtler ve eŐme Hasan Paşa-zde sa'detl Muhiddin

2- Hamdullah Beyefendi hazretleri Rüsûmât Nazırı iken inşa edilmiŐdir sene 1304.

⁵¹ M. Uđur Derman, *Türk Hat Sanatının Őaheserleri*, Ankara 1990 (2. bsm), no 32, no 33, no 36; Muhiddin Serin, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1982, s.63. Sami Efendi'nin hayatı üzerine yapılan çalıŐmalar için bkz. Ali Haydar Bayat, *Hüsn-i Hat Bibliyografyası*, Ankara 1990.

⁵² Aynen böyle. Sözlüklerde محیی الدین

Rüsûmat Nazırı Muhiddin Hamdullah Beyefendi

Kitabede adı geçen Rüsûmat Nazırı Muhiddin Hamdullah, Samsun mutasarrıfı Hasan Paşa'nın oğlu olup 1840 yılında İstanbul'da doğdu. Ulûm-i ibtidaiye ve rüşdiye tahsilinden sonra, tahrirat ve Kandiye Sancağı meclis kalemlerinde yetiştii.

Çeşitli yerlerde kaymakamlık, Canik Sancağı'nda mutasarrıflık yapan Muhiddin Hamdullah Bey, 18 Mayıs 1884 (22 Receb 1301) tarihinde padişah iradesiyle İzmir Rüsûmât Nezareti'ne 6000 kuruş maaşla nâzır olarak tayin edilmiştir⁵³.

Muhiddin Hamdullah Bey'in Rüsûmât nazırlığı sırasındaki bazı faaliyetlerini Hizmet Gazetesi'nden izlemek mümkündür. Örneğin, Rüsûmât Nazırı Muhiddin Bey ile Efrenc Gümrüğü Müdürü Hüsnü Bey'in gayretleriyle gümrüklerdeki yolsuzlukların önünün alınacağını ümid eden Hizmet Gazetesi'ndeki haber gibi⁵⁴.

KİTÂBE III

Yukarıdaki 1304 tarihli kitabe, İzmir Osmanlı (ihracat) ve Efrenc (ithalat) gümrükleri daireleri ve demir örtülerle beraber bir de çeşmenin inşa edildiğini yazmaktadır. Şimdi yayınlacağımız kitabe bu sözü edilen çeşmeye aittir ve 1304 tarihini taşımaktadır. Fotoğrafta görüleceği üzere II. Abdülhamid'in adı kitabeden kazanmıştır (Res.3). "Abdülhamid Han"dan mermer üzerinde izler ve yarım "nun" harfi kalmıştır. Bu kazanma işlemi, II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909'u izleyen günlerde yapılmış olmalıdır.

ينبوع عدل و مرحمت
شاهنشہ دريا سموح
(عبدالحميد خان كريم
سلطان اسكندر فتوح
قيلدی بو دلکش چشمه بی
زیب نظرگاه وضوح

⁵³ 1307-1308 Aydın Vilayetine Mahsus Salnâme, s.184-185.

⁵⁴ Şerife Yorulmaz, Hizmet Gazetesi'ne Göre İzmir (1889-1890), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1981-1982, s.328; Aydeniz Çapar, Hizmet Gazetesi'ne Göre İzmir (1892-1893), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1987, s.175.

ابدست الوب ايچديكجه صو
ارباب توحيد و فتوح
اول شاه ايچون قيلسون طلب
درگاه حقدين عمر نوح
تاريخ منقوطن ديدم
اب طراوت بخش روح
۱۳۰۴

Çeviri:

Yenbû'-ı adl u merhamet

Şahinşeh-i deryâ-semûh

(Abdülhamid Ha)n-ı kerim

Sultan-ı İskender-fütûh

Kıldı bu dilkeş çeşmeyi

Zib-i nazar-gâh-ı vuzûh

Abdest alub içdikçe su

Erbâb-ı tevhid ü fütûh

Ol şah için kılsun taleb

Dergâh-ı Hak'dan ömr-i Nûh

Tarih-i menkutun didim

Âb-ı tarâvet-bahş-ı rûh

1304 / (30.9.1886 - 18.9.1887)

Noktalı (menkut) harflerle düşürülen tarih de 1304 yılını vermektedir. Kitabede çeşmeyi yaptıran II. Abdülhamid'den başka şair ve hattat isimlerine yer verilmemiştir. Şair, devrinin geleneği içinde II. Abdülhamid'i övgü dolu sıfatlarla anlatmıştır. Büyük

İzmir Gümrük Binası Kitabeleri

Abdülhamid Han, adalet ve merhamet kaynağıdır; derya kadar cömert, şahlar şahıdır; Sultan (Büyük) İskender gibi galiptir, zafer sahibidir. Bakıldığında aydınlık, süslü bu gönül çekici çeşmeyi yaptı. Tanrı'nın birliğine inananlar, (gönülleri ferah olanlar)?, su içip, abdest aldıkça O Şah (Abdülhamid) için Tanrı'dan Nuh'un ömrü gibi (uzun bir ömür) talep etsinler. Tarihini noktalı harflerle dedim. Gençlik suyu (insana) canlılık veriyor***.

*** Şiirlerin okunması sırasında bilgi ve ilgisinden yararlandığım Prof. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel'e teşekkür ediyorum.